

Међусобна условљеност привреде и одбране

Пуковник у пензији др *Тодор Мирковић*

Аутор у чланку објашњава појмове „привреда“ и „одбрана“, а затим разматра њихов однос, међусобну зависност и условљеност. Полази од значаја максима: „јака привреда – јака одбрана“ и „јака одбрана – сигурна привреда“, али без њиховог апсолутизовања, а затим разматра привреду као базу на којој се изграђују војна моћ и одбрамбена способност једне земље.

Утицај одбрамбених припрема на привреду (негативан, позитиван), али и допринос војних активности развоју привреде, основна су питања у разматрањима односа између привреде и одбране. Аутор се осврће на гледишта појединих аутора и „школа“ војноекономске мисли о утицају војне потрошње на привредни развој и одбацује екстремна схватања у вези с тим, која су најчешће формирана и усвајана у ванредним околностима и специфичним условима. У свом аналитичком прилазу, полази од реалности, која условљава одређене одбрамбене припреме, нарочито у земљама које се налазе у кризним подручјима и неповољном стратегијском окружењу. Указује на значај реалних и објективних обавештајних и стратегијских процена, научног прилаза процењивању односа привреде и одбране и, у вези с тим, сагледавања чинилаца који доприносе и стабилности привреде и јачини одбране, као и тражења најповољнијих односа између трошкова и ефеката у планирању и реализовању војне потрошње.

Међусобна условљеност и зависност привреде и одбране добро је позната и често обрађивана у економској и војно-политичкој литератури и публицистици. Најчешће се објашњава констатацијама: „јача привреда, јача одбрана“ и „јача одбрана – безбеднија привреда“. Међутим, о стварној међусобној условљености и зависности те две друштвено важне категорије – о правцима и степену утицаја једне на другу, није све речено и научно доказано. Штавише, и даље постоје разлике у погледима не само између појединих теоретичара и публициста него и између појединих школа и дисциплина, нарочито када је реч о утицају „одбране“ на привреду, на њен економски раст и технички прогрес.

Према *Економској енциклопедији*,¹ привреда обухвата укупност производних и непроизводних делатности у сфери материјалне про-

¹ *Економска енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1984.

изводње, промета и потрошње економских добара и одређених услуга. Те делатности, у оквиру једне земље, према наведеном извору, јесу: индустрија, пољопривреда, шумарство, грађевинарство, саобраћај, занатство, угоститељство, трговина, туризам и банкарство. Тих десет делатности, развијене на једном геополитичком простору и заједно са њим, сачињавају привредну базу, из које настаје њена надградња у облику друштвених служби, укључујући и војну службу.

Одбрана се војно-терминолошки, појмовно и садржајно дефинише у ужем као један од видова оружане борбе, а у ширем смислу као скуп мера које се предузимају у оквиру припрема за рат – за одбрану државног суверенитета и територијалног интегритета. У нашим ранијим лексикографским издањима (*Војна енциклопедија*, *Војни лексикон*), постоји одредница *одбрана* само за вид оружане борбе. Међутим, постоје одреднице које одбрану објашњавају и у њеном ширем смислу, као „Народна одбрана“, „Национална одбрана“ и „Општенародна одбрана“. Атрибути *народна*, *национална* и слично придају се одбрани и у странијој литератури (енглеска, француска, руска, итд.), али и без њих *одбрана* често има исто значење. Тако, на пример, амерички војни теоретичар Џон Колинс, у својој *Великој стратегији*, одбрану дефинише као „мере које једна земља или коалиција земаља предузима ради отпора политичким, војним, економским, социјалним, психолошким и (или) технолошким нападима“.² То је, у ствари, дефиниција одбране у најширем смислу, јер не обухвата мере које једна држава или коалиција држава предузима само у оквиру одбране од спољне оружане агресије него и од свих других видова „напада“. У америчкој војно-политичкој и другој публицистици, међутим, појам одбране (*defense*) често се изједначава с појмом оружане снаге, као њему најважнијим материјализованим чиниоцем, нарочито када се разматрају питања о војном буџету и планови изградње оружаних снага Сједињених Држава.

Оружане снаге, њихово редовно (мирнодопско) одржавање, изградња и припрема за рат и јесу најважнији чинилац одбране од спољне агресије. Оне, у ствари, репрезентују јачину одбране једне земље и моћ одвраћања агресора од његових евентуално радикалних поступака.³ Истовремено, оне су те које успостављају најнепосреднију везу и односе са привредом, из које црпе изворе за своје постојање и развој и којој гарантују миран и безбедан развој. На односе између војске и привреде,⁴ као главног материјализованог, мада не јединог, чиниоца одбране,⁴

² John M. Collins, *Grand Strategy*, Annapolis, Md., 1973, str. 267.

³ Џон Колинс својој дефиницији одбране додаје: „Способности одбране јачају одвраћање и обрнуто“ (*исто*).

⁴ Сем војске, главни чиниоци способности одбране и снаге одвраћања од агресије су: географски простор (положај, величина, топографски створ земљишта, клима) и његова припремљеност за рат (одбрану); стање и потенцијалне могућности привреде, укључујући њену способност да обезбеди војску средствима ратне технике и другим материјалним потребама; број и структура становништва (национална, социјална, старосна) и његова одређеност и одлучност да брани и одбрани државни суверенитет и територијални интегритет земље.

утичу многи чиниоци који доприносе јачању и привреде и одбране, али и они који отежавају такав хармоничан развој.

Привреда – главни извор војне и одбрамбене моћи

Јачина војне силе једне земље може да се посматра у апсолутном и у релативном смислу, тј. кроз бројност и техничку опремљеност војске и кроз однос те војске према величини земље, њеном демографском и економском потенцијалу. Велика и економски снажна земља има (или може да има) јаку и добро опремљену војску, што не може мања и мање развијена земља, која нема могућности да на војном плану прати велике и индустријски развијене земље. Од тог општег правила има изузетака, који или имају неку материјалну подлогу или се, у крајњем, испољавају с великим негативним последицама, како у односу на привреду, тако и у односу на одбрану. Израел је, на пример, мала и средње развијена земља, али редовно одржава јаке и добро опремљене оружане снаге. Међутим, опремање тих снага и изградња израелске војне индустрије остварују се, претежно, на основу америчке војне помоћи. Већина других земаља Блиског и Средњег истока покушава да прати развојне процесе у изградњи војне силе у свету и за то користи своје велике природне ресурсе. Оне годинама улажу огромна средства у развој војне инфраструктуре и набавку савремених (у неким случајевима и најсавременијих) средстава ратне технике, што је умногоме утицало да те земље, и поред великог финансијског потенцијала, остају и даље у групацији земаља у развоју и на њихово апсолутно и релативно осиромашивање.⁵

Привреда јесте извор, али и основа постојања и изградње војне силе, као њене надградње. Међутим, ако се та основа прекомерно оптерети, може да попусти под теретом надградње, што пример неких земаља Блиског и Средњег истока јасно показује. Земље Блиског и Средњег истока, прекомерним улагањима у војне сврхе и успореним развојем, нису изузетак. И неке друге земље, пре свега бивши Совјетски Савез, исто су тако у периоду после Другог светског рата изграђивале јаке оружане снаге без потребног сагледавања последица по привреду. Наиме, дуго је СССР подизао с веома тешким последицама,⁶ велику војну надградњу на слабој економској бази.

У редовном мирнодопском периоду и у условима у којима неспутано делују закони тржишта неопходно је да се између привреде и одбране обезбеди однос који омогућава упоредан развој привреде и јачање одбране. Тај однос, као најповољнији или барем пожељан, наука није утврдила и јасно дефинисала. Међутим, искуство потврђује чињеницу да мање оптерећење привреде потребама одбране обезбеђује повољније

⁵ Апсолутно у смислу исцрпљивања природних ресурса, а релативно у смислу успореног привредног развоја (споријег од објективно могућег).

⁶ Необјективно је и ненаучно да се економски крах и распад Совјетског Савеза везују само или првенствено за прекомерно оптерећење привреде војним издацима. Наиме, ради се о многим околностима, као што је бирократизована држава и привреда, а у оквиру тога и тежиште на изградњи војне силе изван реалних одбрамбених и свих других потреба.

услове за бржи развој привреде, а да веће оптерећење привреде потребама одбране обезбеђује јачу одбрану у садашњости, али релативно слабију и одбрану и привреду у будућности.

Национални доходак као мерило привредне и војне моћи

Национални доходак (НД), укупан и по становнику, основни је показатељ економске и војне моћи.⁷ Кроз НД или друштвени бруто-производ (ДБП) најлакше и најнепосредније се успоставља однос између привреде и одбране; учешће трошкова за одбрану у расподели НД/ДБП показује степен оптерећења привреде потребама одбране, што се најчешће исказује процентом издвајања из НД/ДБП за војне потребе.

Мада су војни издаци у свету после Другог светског рата номинално стално повећавани, смањиван је степен издвајања из (светског) бруто-производа (БП). Војни издаци у свету од око 10 одсто БП крајем педесетих година смањени су на око осам одсто средином седамдесетих и на шест одсто крајем седамдесетих година. До 1990. године војни издаци у свету опали су на нешто више од четири одсто, с тенденцијом даљег опадања. Наведени подаци за свет у целини чине неку врсту просека, од којег су поједине земље и делови света значајно одступали. На пример, војни издаци у свету, зависно од земље, кретали су се у распону од један одсто (па и мање) ДБП до 25 и 30 одсто. На та одступања утицале су политика и стратегија светских сила и блокова, али и локални и регионални ратови. При томе, потврђено је да су се брже развијале земље чије је учешће војних расхода у расподели ДБП било мање од оних чији су војни издаци релативно (у односу на ДБП) били већи. Таква тенденција испољена је и код индустријских развијених земаља Запада – земаља с привредама које послују на тржишним принципима и код којих су најмања ограничења деловања економских закона. Сједињене Америчке Државе, на пример, редовно су имале високо учешће војних издатака у расподели ДБП (од 14 одсто средином педесетих до нешто мање од пет одсто крајем осамдесетих година). На основу раста ДБП по становнику, знатно су се спорије развијале од других индустријски развијених земаља западне Европе и Јапана, које су имале релативно мање војне издатке.⁸ У оквиру европских индустриј-

⁷ У вези с тим, ранији амерички секретар за одбрану, Џејмс Шлезингер, поред осталог, каже: „Широко је распрострањено мишљење ..., да је војна моћ једне земље грубо пропорционална њеном економском потенцијалу или ДБП“. (James Schlesinger, *The Political Economy of National Security*, New York, 1960, str. 257).

⁸ Дуго после Другог светског рата САД чврсто су стајале на првом месту по висини ДБП по становнику међу индустријски развијеним земаљама Запада, али и по стопи издвајања из ДБП за војне потребе. Међутим, почетком деведесетих година (1993), оне су по висини ДБП по становнику пале на седмо место. Испред САД налазе се Швајцарска (са 36.410 УС долара по становнику и 1,36 одсто војних издатака од ДБП); Луксембург (са 35.850 УС долара по становнику и 1,15 одсто ДБП за војне потребе); Јапан (са 31.450 долара и 0,94 одсто ДБП); Данска (26.510 долара и 1,92 одсто); Норвешка (26.340 долара и 2,80 одсто) и Шведска (са 24.830 долара и 2,58 одсто). Сједињене Америчке Државе су у

ски развијених земаља запажа се, такође, да су се земље са релативно мањим војним издацима (Немачка, Италија) брже развијале него земље с већим учешћем војних издатака у ДБП (Велика Британија, Француска).

Одбрана у функцији мира и безбедности

Континуитет наоружавања савременог света

Савремени свет ни после „хладног рата“ није ушао у еру која би се могла обележити као ера без оружја и сукоба. И у измењеним међународним условима, наоружавање је једна од значајних карактеристика савременог света, који је прожет многим грађанским ратовима и локалним и регионалним сукобима. После окончања „хладног рата“ обустављена је трка у наоружавању, која је дуго вођена између суперсила и блокова. Међутим, наоружавање уопште, па ни својеврсна трка у наоружавању, није обустављено. Битке се настављају у оквиру војних технологија, у којима повећан значај имају регионалне силе.

Процес контролисаног смањења снага и наоружања у Европи и Северној Америци, отпочет по завршетку „хладног рата“, наставља се, али је ограничен само на та два континента, и то не у целини. Све земље захваћене тим процесом и обухваћене одговарајућим уговорима не смањују подједнако, или уопште не смањују своје војне издатке, снаге и наоружање. На основу новијих података, само неколико земаља са та два континента (Белгија, Италија, Немачка, САД и Канада) у 1994. години имало је војне издатке мање него пред крај „хладног рата“ (1989/90).⁹ Све остале су задржале раније нивое издатака или су их повећале.¹⁰

У процес смањења снага и наоружања нису укључене земље Азије, Африке и Латинске Америке. Шта више, земље неких региона тих континената (Блиски и Средњи исток и тзв. Пацифички руб) систематски повећавају војне издатке и технички осавремењавају своје оружане снаге.¹¹ Тако су војни издаци у свету, номинално, задржани на нивоу с краја осамдесетих година (око 960 милијарди долара годишње), с тенденцијом благог повећавања у наредном периоду.

истој години имале 24.750 долара БНД по становнику, а за војне потребе су издвојиле 4,35 одсто друштвеног бруто производа. *Атлас Светске банке и Светски војни алманах* за 1993/94).

⁹ За земље Заједнице Независних Држава и не постоје поуздани подаци о висини издатака последњих година, али се они вероватно не смењују мерено стопом учешћа у друштвеном бруто-производу.

¹⁰ Видети *World Defence Almanac 1993 – 1994 – The Balance of Military Power*.

¹¹ Војни буџет Јапана, на пример, од 29,1 милијарди долара у 1989. години повећан је на 44 милијарде у 1993. години, а Кина свој војни буџет повећава по стопи од 15 одсто годишње. Слично је са једном и другом Корејом и неким другим државама тог региона.

Иако више не постоји међублоковска конфронтација, праћена надметањем у наоружавању, између великих сила и великих произвођача оружја води се невидљива трка у војним технологијама и борба за освајање светског тржишта оружја, што подстиче наоружавање како индустријски развијених земаља, тако и земаља у развоју.

Поводи и узроци припрема за одбрану

Све земље савременог света, међутим, не наоружавају се и не предузимају мере припрема за одбрану под утицајем спољне пропаганде и агресивног наступа великих произвођача и трговаца оружјем. У ствари, различити су циљеви и поводи одржавања и изградње војне силе појединих земаља савременог света. Једне то чине да би обезбедиле војну подршку својој спољној политици и дипломатији,¹² друге да би испуниле обавезе из уговора о савезништву (европске земље НАТО-а и Канада), треће да би и на тај начин њихова руководства демонстрирала своју моћ и утицај („ракета-комплекс“, уместо „пагода-комплекса“), четврте да би одвратиле потенцијалног агресора од радикалних поступака и ради одбране властитог суверенитета и територијалног интегритета од спољне агресије, уколико одвраћање не успе. У последњу групу спадају, претежно, земље из нестабилних и кризних подручја с неповољним положајем и стратегијским окружењем, а у таква подручја се сада убрајају Балкан,¹³ делови централне Азије, подсахарске Африке и Кариба, али и Блиски исток и северна Африка.

Неопходна и друштвено корисна делатност

Адам Смит је писао да „војници јесу непродуктивни, али су неопходни да заштите земљу од спољне агресије“. Појам „неопходности“ многи су, кроз историју, злоупотребљавали, припремајући се и за освајачке ратове, увек с позивом на припреме за одбрану. Та неопходност, ипак, не може да се порекне за земље које имају неповољан положај и стратегијско окружење, али следе искључиво одбрамбену политику и стратегију. Оне су, објективно, упућене на обимније одбрамбене припреме, укључујући одржавање и изградњу војне силе, од земаља које су у повољнијим стратегијским условима. Односно, положај и стратегијско окружење, а у вези с тим и реална и потенцијална опасност од спољне агресије, значајно утичу на обим и смернице припреме за одбрану.

¹² Бивши председник САД, Роналд Реган, на једној конференцији за штампу, поред осталог, рекао је: „Јасно нам је да једино војна сила није довољна, али без ње нема ефикасне дипломатије и преговарања, нема сигурне демократије и мира“.

¹³ У иностраним публикацијама често се делови раније Југославије и Балкан у целини стављају на прво место међу подручјима садашњих и потенцијалних нестабилности.

Степен и видови опасности од спољне агресије, по правилу, утврђују се на основу стратегијских процена, према којима се одређују средства и начини супротстављања тим опасностима. Међутим, често се спољна опасност прецени, али и потцени, а једно и друго има (или може да има) велике негативне последице. Прецењена опасност, без обзира на то да ли је настала као грешка у прилазу или због „потреба“ политике и виших циљева, изазива прекомерно ангажовање људских и материјалних ресурса у припремама за одбрану и узрокује поремећаје у привредном и друштвеном развоју.¹⁴ Потцењена опасност од спољне агресије, а друге стране, може да води стратегијском изненађењу и slabом и неорганизованом супротстављању агресији, нарочито у почетном периоду рата.

Добро организована, на реалним и објективним стратегијским проценама припремљена и на здравим економским основама заснована, одбрана је – допуњена јавно демонстрираном спремношћу и одлучношћу свих субјеката друштва за одбрану – важан чинилац одвраћања од агресије. Насупрот томе, недовољна припремљеност одбране, уз унутрашње слабости друштва, може да буде подстицај потенцијалном агресору за предузимање агресије, којој могу да претходе разне „подземне“ (тајне, специјалне) активности ради даљег слабљења одбране и стварања услова за успех у агресији.

Припрема за одбрану, која подразумева одговарајућа улагања (финансијска и друга), оптерећење је за привреду и изазива одређене последице, али су оне много мање од социјалних, економских и других последица које би настале у случају стране војне инвазије. Тако су улагања у одбрамбене припреме нека врста осигурања од ризика, на које су – под утицајем спољних околности – многе земље упућене.

Одвраћањем од агресије одбрана, укључујући и њену војну силу, обезбеђује привреди одређене „дивиденде“ на уложене „акције“ (средства), које она остварује радом у миру и безбедности. Права вредност тих „акција“, међутим, потврђује се у случају да одвраћање не успе и да до оружане агресије ипак дође. Успешним супротстављањем агресији одбрана оправдава сва претходна улагања у њене припреме. У противном, долази до сламања тог важног стуба привредне надградње и, истовремено, до рушења базе на којој је он изграђиван.

¹⁴ Готово класичан пример за то је 1968. година, када је у претходној Југославији дигнута права узбуна на опасност од могуће инвазије снага Варшавског уговора после интервенције у Чехословачкој. Одговор на ту „претњу“ било је убрзано јачање ЈНА, обнављање концепта и формирање јединица и органа територијалне одбране готово на свим нивоима привредне и друштвене структуре. Све је то утицало на успоравање привредног развоја и, у крајњем, на слабљење не само привреде него и (чврстине) одбране.

Утицај одбрамбених припрема на привреду

Утицај припрема за одбрану, под којима се подразумевају, пре свега, одржавање и изградња војне силе, али и изградња војне инфраструктуре и војне индустрије, што све захтева одређена улагања из дохотка оствареног у привреди, предмет је вишевековног истраживања, али с неуједначеним и општеприхваћеним резултатима.

Разлике у гледиштима

Током историјског развоја настале су, условно, три школе војно-економске мисли, с различитим гледиштима на питање утицаја (позитивни, негативни) улагања у војне и одбрамбене припреме на привреду и њен развој. Творци класичне школе политичке економије (Петти, Смит, Рикардо) и њихови следбеници, укључујући Маркса и Енгелса и њихове присталице, нагласили су негативне последице војне потрошње на развој привреде.¹⁵ Слична гледишта заступају и многи економисти новијег доба, који своја истраживања проширују и на могуће последице рата вођеног и средствима велике убојне и разорне моћи.

Другу групу економиста, или другу школу војно-економске мисли, чине претежно присталице енглеског економисте Мејнарда Кејнза, који заступају гледиште да општа, а тиме и војна потрошња помаже решавању проблема запослености и реализације. Они виде важан повратни утицај војне потрошње на привредни развој, али не већи од утицаја осталих општих трошкова. На основу Кејнзовог учења, код многих економиста формирано је мишљење да повећање војних издатака и јачање војне привреде доприносе отклањању криза и решавању проблема реализације у условима хиперпродукције.

Настанак треће школе војно-економске мисли подудара се с техничком модернизацијом војске. Њени пионири су немачки реформисти, који су, пре и у време Првог светског рата, у војној потрошњи и војној производњи сагледавали велику корист привреде. Њихова учења су ишла дотле да војну потрошњу и војну производњу виде као главни услов за решавање великих привредних проблема, пре свега незапослености и отежане реализације. И поред озбиљних покушаја да се њихова гледишта оповргну, она се, у нешто измењеном облику и допуњена новим „аргументима“, могу наћи код савремених економиста, пре свега америчких. Основу за своје тврдње обично налазе у примеру САД, односно њиховом привредном развоју и техничком напретку у време и после Другог светског рата. Отуда и тврдње да САД и друге индустријски развијене земље Запада у читавом периоду после Другог светског рата остварују готово континуиран и брз привредни развој захваљујући великој војној потрошњи и достигнућима у војним технологијама.

¹⁵ Добро је позната Марксдова тврдња из *Економских свезака* да је потрошња за рат „у непосредно економском погледу исто као кад би нација бацала у воду део свог капитала“.

Ниједно од наведених гледишта не може се узети као апсолутно тачно, нити се може потпуно негирати. У сваком од њих има истине, с позитивним или негативним предзнацима, али уз искључивање једних или других екстремних гледишта.

Непродуктивни карактер војне потрошње

Корени гледишта о непродуктивном карактеру војне потрошње, која се и у садашње време наводе у економској литератури, налазе се у радовима творца класичне политичке економије – Адама Смита и Давида Рикарда, који су трошкове за војне потребе сврставали у општу потрошњу и, као такве, сматрали их непродуктивним. Како је Карл Маркс већину економских поставки које су утврдили творци класичне политичке економије преузео и унео у своја дела, преузео је и гледиште о општој, па и о војној потрошњи, као непродуктивној. То је било гледиште и његовог најближег сарадника, Фридриха Енгелса, који се више бавио војним и војноекономским питањима. У свом капиталном делу *Антидиринг*, поред осталог, написао је „Сила, то је данас војска и морнарица, а једна и друга стоје ... безбожно много новца. Међутим, сила не може да прави новац, него највише што може (то је) да га одузме кад је већ направљен“.¹⁶

Творци и следбеници класичне политичке економије и марксистичке економске мисли сматрали су да војска постоји и наоружава се на терет привреде, да од ње одузима оно што је производни рад створио и дао. Међутим, гледишта о потрошном и непродуктивном карактеру војске заступају и неки савремени економисти и теоретичари. На пример, амерички економиста Мелман Сејмур, у делу *Капитализам Пентагона*, поред осталог пише: „Ратна привреда функционише паразитски на телу целе привреде, која је храни и сама себе слаби ...“¹⁷ Мелман Сејмур је нагласио не само непродуктиван него и „паразитски“ карактер ратне (одбрамбена, војна) привреде. Иста или слична гледишта заступају многи други економисти који су се пре и после Мелмана бавили питањима војне (ратна, одбрамбена) економије,¹⁸ а потврђују их и кроз анализу односа војне потрошње и националног дохотка.

Национални доходак и војна потрошња

Национални доходак (НД), у свом кретању, пролази кроз две неодвојиве и међусобно зависне фазе: *фазу стварања* и *фазу расподеле*.

¹⁶ Фридрих Енгелс, *Антидиринг*, „Напријед“, Загреб, 1945, стр. 172.

¹⁷ Melman Seymour, *Pentagon Capitalism – The Political Economy of War*, New York, 1971, стр. 82.

¹⁸ F. W. Hirst, аутор *Политичке економије рата*, прикупљао је податке о трци у наоружавању између великих европских сила уочи Другог светског рата и изучавао утицај војних издатака на привреду и стандард становништва. Закључио је да „војни издаци у том обиму, ниуком случају не могу бити репродуктивни. Они исцрпљују изворе националних привреда, паралишу акције националних финансија и трговине и угрожавају опште благостање“ (према G. Kennedy, *Defence Economics*, London, 1983, стр. 16).

Прва фаза, фаза стварања, остварује се у процесу материјалне производње, у којем одбрамбени субјекти, по правилу, не учествују. Шта више, припреме за одбрану условљавају издвајање из процеса производње делова основних производних чинилаца, као што су радна снага, природни ресурси, репроматеријали и друга материјална добра, који се ангажују и (или) користе за специфичне војне (одбрамбене) потребе. Другим речима, одбрана, начелно, не учествује у стварању НД, али учествује у његовој расподели и, на одређени начин, утиче на остале учеснике у тој расподели. У најопштијем, НД дели се на акумулацију и на потрошњу (лична и општа). Одбрана у својим трошковним захтевима учествује у расподели *опште потрошње*, тако да се она може даље рашчланити на *војну* и *осталу општу потрошњу*.

РАСПДЕЛА НАЦИОНАЛНОГ ДОХОТКА

Као учесник у расподели НД, изражено кроз војну потрошњу, одбрана непосредно утиче на величину и структуру осталих учесника у тој расподели (акумулација, лична и невојна општа потрошња). Тако, на пример, војна потрошња и акумулација међусобно су супротстављене, јер у условима непромењене личне и остале (невојна) опште потрошње свако повећање војне потрошње има за последицу смањење акумулације, и обрнуто. Исто се може рећи и за односе војне потрошње према осталим учесницима у расподели НД (лична и остала општа потрошња). Нешто је другачије када се кроз расподелу НД и ДП посматрају инвестиције (у просту и проширену репродукцију, у привредне и непривредне сврхе). Део опште, па и војне потрошње, наиме, улаже се у непривредне инвестиције – инвестиције које производе повратно дејство и (посредно) доприносе развоју привреде (школство, наука, здравство, култура и др.) и повећању личног и друштвеног стандарда.

Улагање у одбрамбене припреме – подстицај развоју привреде

Највећа улагања у одбрамбене припреме остварују се преко војних издатака, који се наменски обично деле на личне, опште, материјалне и оперативне трошкове; трошкове за изградњу објеката војне инфраструктуре и војног стандарда, и трошкове за развој, производњу и

набавку средстава наоружања и војне опреме. Реализација тих издатака изазива одређене активности које посредно и непосредно утичу на привреду и њен развој, с тим што неке од тих активности јаче, а друге слабије утичу на развој привреде, неке су видљиве и лако мерљиве, а друге нису.

Издаци за личне, опште материјалне и оперативне потребе не реализују се кроз материјалну производњу и не учествују непосредно у стварању националног дохотка. Међутим, они материјалну производњу подстичу *генерисањем тражње*. Лична, општа материјална и оперативна потрошња, у крајњем, реализује се на тржишту роба и услуга, где се јавља с повећаном тражњом прехранбених и других животних потреба, погонског горива и мазива, канцеларијског и другог намештаја и прибора итд. На тај начин настаје тзв. мултипликатор тражње, који диктира потребу континуитета и проширења производње робе широке потрошње.

Значајан део активности у припреми за одбрану чини *војна обука*, која је сада мање стројева и тактичка, а више војностручна (техничка). Знања и искуства стечена у тој обуци лако се могу применити и користити у ванвојним делатностима. Тако, на пример, многа занимања за која се оспособљавају војници, као што су руковање и одржавање средстава везе и електронике, моторних возила и ваздухоплова, па и сложених система оружја и оруђа, могу да се користе и у привреди. Зато се за савремену војску каже да је својеврсна школа.

Кроз редовну обуку, али и изван ње, војска непосредно учествује у изградњи земље (изградња путева, мостова и друго), пружању услуга и помоћи становништву и у отклањању последица временских непогода. И преко тих делатности војска помаже привреду и доприноси њеном развоју. Слично је и с изградњом објеката војне инфраструктуре (касарне, полигони, складишта за борбена и неборбена средства, луке и аеродроми, постројења војне индустрије, објекти војне фортификације и путеви који све то повезују), као и објеката тзв. војног стандарда (војни станови, војне санитетске установе, клубови војске, војна одмаралишта). Изградња и одржавање тих објеката такође повећава тражњу одговарајућих материјала и услуга и повећава запосленост и производњу. Сем тога, тим објектима се повећава друштвено богатство земље, а многи од њих се лако могу прилагодити за коришћење у цивилне сврхе. Неке од њих (санитетске установе, клубови војске и војна одмаралишта), у ствари, редовно користи и цивилни део грађанства, а станови остају на коришћење (или у наслеђе) новим генерацијама, које се ретко опредељују за војни позив.

Посебан значај имају производња и набавка средстава наоружања и војне опреме (НВО). Наиме, производња средстава НВО, у суштини, не разликује се од друге материјалне производње, али због специфичности намене њених производа (не могу да се користе као средства за производњу, нити су средства за подмиривање основних животних потреба – у храни, одећи и обући, становању и слично), према мишљењу

неких аутора, она нема продуктивни карактер.¹⁹ Међутим, та мишљења су дискутабилна, нарочито када се та производња посматра са становишта неопходности и друштвене корисности припреме за одбрану и чињенице да се за вредност произведених средстава НВО повећава НД или друштвени бруто-производ. Сем тога, део војне производње намењује се за извоз, а извоз средстава НВО разликује се од извоза других роба и услуга само по томе што је профитабилнији.²⁰

За развој привреде најзначајнија је производња НВО за инострано тржиште. Средствима страног плаћања, која се добију од извоза НВО, може да се набави роба широке потрошње, опрема и репроматеријал за просту и проширену репродукцију, чиме се подстиче развој привреде у целини. За разлику од извоза, увоз НВО има сасвим супротне ефекте: условљава одлив девиза и ограничава могућности континуитета и проширења производње, нарочито оне која зависи од увоза. Тако земље које увозе НВО (то су углавном мање и мање развијене земље, тј. већина земаља у развоју) имају највећи терет припрема за одбрану. У вези с тим, Савезна Република Југославија има одређене предности, јер има значајне капацитете за развој и производњу средстава ратне технике.

Војни научноистраживачки рад и технички прогрес

Достигнућа у војној техници један су од основних разлога за веровање многих економиста да су војне активности, пре свега оне које су везане за војну технику, важан, ако не и најважнији подстицај привредном развоју и техничком прогресу уопште. То је донекле разумљиво када се зна да су у великим ратовима, поред огромних убојних и разорних ефеката, настајала и велика научна и техничка достигнућа, која су касније преношена и у цивилни сектор привреде. Таква пракса је настављена и у периоду после Другог светског рата. Наиме, у оквиру војног научноистраживачког рада дошло се до бројних нових хемијских производа и супститута, разноврсних специјалних метала (легуре) и неметалних материјала; до бржег ослобађања нуклеарне енергије и њене мирнодопске примене; бржег развоја електронике, оптоелектронике и електромагнетске технике; до савршенијег система комуникација и информационог система; до бржег и успешнијег освајања ваздушног и свемирског простора; до настајања вештачке интелигенције итд. Дакле, развојни процеси у војној техници на посебан начин су обележили Други светски рат и период после њега, што су неки аутори означили као „војну револуцију“, која је претходила (и била услов) „другој индустријској револуцији“.²¹

¹⁹ Жарко Крупез, *Утицај ратне производње на друштвену репродукцију*, „Војно-економски преглед“, бр. 11/72.

²⁰ Французи, не без разлога, често наглашавају да је извоз парфема користан, али је извоз „миража“ много кориснији.

²¹ „У току војне револуције усавршили су се аутоматика, електронски апарати и машине. Они су почели преображавати производњу и да мењају друштвену

Гледишта о војнотехнолошком развоју као „претходници“ технолошког развоја и снажном подстицајном чиниоцу привредног развоја уопште заступали су и неки наши економисти.²² Никола Чобелић је, на пример, о томе, поред осталог, писао да „војна истраживања играју водећу улогу, чијим се посредством остварују највећа концентрација напора за научно-технички прогрес, а и најзначајнија научно-техничка открића везана су за сектор војних истраживања“.²³ Међутим, према наведеним гледиштима, допринос војнотехничких достигнућа привредном развоју и технолошком програму уопште много је већи него у стварности.

Достигнућа у војној техници резултат су приоритета у одређеним условима и у одређеном времену. У великим ратовима приоритет имају истраживање и развој нових средстава ратне технике, што даје одређене резултате, а тако је, умногоме, било и у време тзв. хладног рата.²⁴ За истраживање и развој везане за војну технику ангажују се велики људски и материјални ресурси, а крајњи резултат су, ипак, средства специфичних карактеристика и намене – средства ратне технике. Јер, само се део тих достигнућа примењује у цивилном сектору привреде, и то, због разних околности, укључујући и војне и пословне тајне, често с великим закашњењем.²⁵ Све то не умањује значај доприноса војног научноистраживачког рада привредном развоју и техничком прогресу, али постоји потреба за изналажењем могућности за што чвршће спајање војног и цивилног научноистраживачког рада, а тиме и за што већим коришћењем достигнућа војне технике у цивилном сектору привреде.

структуру, најпре у САД, а затим у Русији, Великој Британији и Западној Европи“, писао је Фриц Штернберг (F. Sternberg, *Војна и индустријска револуција*, ВИЗ, Београд, 1976, стр. 66).

²² Проф. др Радмила Стојановић, у једном од својих дела, поред осталог, пише: „Задатак система народне одбране, више него било који други део друштва узет појединачно, утиче на научно-истраживачки рад у земљи и на формирање врхунских стручњака у осетљивим подручјима науке и технике ...“ (Радмила Стојановић, *На путу ка високом индустријализованом социјализму*, Београд, 1984, стр. 66).

²³ Никола Чобелић, *Привредна структура СФРЈ – Раст, структура и функционисање* – књига I, „Савремена администрација“, Београд, 1976, стр. 66.

²⁴ Током седамдесетих година, према подацима УН, на пословима истраживања и развоја на пољу војне технике у свету било је ангажовано око 500.000 врхунских научника и истраживача, два пута више од броја инжењера и научних радника у цивилном сектору свих земаља у развоју. Истовремено, Сједињене Америчке Државе су, од укупних улагања у истраживање и развој из државног буџета, две трећине намењивале војном, а свега трећину цивилном истраживању и развоју.

²⁵ Експерти УН проценили су да „да војне технолошке апликације у цивилној сфери, изгледа, варирају између 20 и 35 одсто, што значи да резултати истраживања и развоја у војне сврхе најлазе на релативно малу примену у цивилном сектору“ (Study on Relationship between Desarmament and Development, UN A/36/356, N. York, 1981).

Од настанка организованих друштвених заједница сукоби, а неодвојиво од њих војска и оружје, стални су пратилац човечанства. Тако ће, вероватно, бити и убудуће. Можда ће сукоби и војска једног дана нестати с међународне сцене, али то је далека и неизвесна будућност. На садашњем степену развоја људског друштва и у условима садашњих динамичних кретања у свету, нарочито на балканским просторима, припреме за одбрану укључујући и (пре свега) одржавање и изградњу војне силе, остају *conditio sine qua non* (услов без којег се не може).

Од твораца класичне политичке економије до њихових ранијих и садашњих следбеника постоји сагласје о непродуктивном карактеру војне потрошње, која оптерећује НД и успорава развој привреде. Такође, постоји готово општа сагласност да је стварни и трајни мир углавном у сфери жеља мирољубивог дела човечанства, које су у садашњим условима за многе земље и делове света неостварљиве. Све то чини неизбежним постојање војске и предузимање одређених мера одбране. Та добро позната и готово општеприхваћена гледишта допуњавају се сазнањима да издвајања за војску и одбрану нису „у непосредно економском погледу исто као кад би нација бацала у воду део свог капитала“, како је говорио Маркс, већ да активности које настају као резултат војне потрошње производе одређена материјална добра, увећавају друштвено богатство и друштвени бруто-производ, мада не сразмерно улагањима у војне и одбрамбене сврхе.

Неки аутори, међутим, у сагледавању позитивних ефеката улагања у одбрамбене припреме отишли су предалеко, па су војној потрошњи, војној производњи и (нарочито) војном научноистраживачком раду дали својства која они реално немају – својство главног стабилизатора привреда индустријски развијених земаља и главног покретача, који убрзава привредни развој и технички прогрес тих земаља. Они су, при томе, занети углавном успоном америчке привреде у време и у првим годинама (или деценијама) после Другог светског рата, занемарили потребу за бољим сагледавањем услова у којима су се америчка привреда и технологија развијале. Занемарили су, такође, проширивање својих истраживања на друге земље и услове привређивања, укључујући и сагледавање алтернативних решења, тј. какви би резултати били ако би се средства, уместо у војне и одбрамбене, улагала у привредне сврхе.

У разматрању односа између привреде и одбране, њихове међусобне условљености, не може се полазити ни од једног екстремног гледишта да су војска и одбрана само терет друштва и кочница привредног развоја или да су војна потрошња и војна производња главни стабилизатори привреда индустријски развијених земаља и основни подстицајни чинилац њиховог развоја. Такве искључивости, у ствари, савремена наука побија и долази до закључка да су улагања у одбрамбене припреме заиста економски терет друштва, али да тај терет није једнак висини улагања, већ је умањен за вредност друштвеног производа који се ствара

активностима у припремама за одбрану, као и доприносом војске изградњи земље и укупном развоју њених производних снага.

Када се разматрају разлике у гледиштима појединих економиста, па и школа војноекономске мисли, треба узимати у обзир време и услове у којима су она настала, као и то на коју и какву се војску (одбрану) она односе: да ли на војне (одбрамбене, ратне) припреме које се предузимају ради освајања туђих или одбране властитих територија; да ли су одраз нужности или ствар избора владајуће класе, и слично. Још је мудри Аристотел, у античко доба, писао да „најбоља држава треба да буде организована и *војнички*, али не ради ратовања него ради одржавања мира“. За Аристотела, очигледно, постојање војске није само ствар нужности него и друштвене корисности, а та корисност се огледа у стварању услова да „домаћинства“ и држава могу у миру да функционишу. Много касније, француски економист Жан Батист Сеј, сагледавајући војску у њеној освајачкој (рушилачкој) улози, у свом познатом *Трактату политичке економије*, поред осталог, писао је: „Смит назива војника непродуктивним радником. Побогу, зар он није ништа горе од тога. Па, он је рушилачки радник, јер не само да троши производе неопходне за своје издржавање, него је позван да разори ... плодове туђег тешког рада“. Немачки реформисти истраживали су утицај војне потрошње на привреду почетком овог века, када је привреда великих сила тога доба пролазила кроз тешку кризу, па су излаз из те ситуације сагледавали у повећаној војној потрошњи и у освајању тржишта, макар то било и силом.

Међутим, када се одбрана разматра као концепт у остваривању (као скуп мера које једна земља предузима у оквиру припрема за одбрану од спољне агресије) без освајачких премиса, иако је у том случају условљена првенствено утицајем спољних чинилаца, актуелно је питање које поставља британски економиста Џ. Кенеди: колико одбране, односно, конкретније, колике и какве војне снаге једна земља треба и може да има? У тражењу одговора на наведено питање, две речи могу да буду нека врста водиле: *треба и може*. Наиме, појам *треба* детерминише положај и стратегијско окружење земље, одакле произилази и степен њене угрожености од спољне опасности, који се утврђују на основу обавештајних и стратегијских процена, док појам *може* одређују њене економске могућности. Та два појма (*потреба и могућност*) често су у супротности. Било би идеално ако би се та супротност могла решавати тако да не буде на штету ни одбране ни привреде, али због њихове велике узајамности и зависности то је, краткорочно, готово немогуће. Нешто је другачије ако се проблем посматра дугорочно, са становишта: јача одбрана у садашњости, релативно слабија и привреда и одбрана у будућности; слабија одбрана у садашњости, јача и привреда и одбрана у будућности. У вези с тим, одређену пажњу заслужује савременија енглеска школа војноекономске мисли, која придаје велики значај истраживању чинилаца који, сем војске, делују у правцу одвра-

мања од агресије и смањења опасности од спољњег угрожавања суверенитета и територијалног интегритета, а тиме и смањења оптерећења привреде издацима за одбрамбене припреме. Њени истраживачи сматрају да, у вези с тим, повећан значај има унутрашња политичка, економска и друга стабилност, као и смишљена и активна дипломатија, која треба да тежи градњи мостова разумевања и сарадње са суседним државама, великим силама и међународним организацијама. Осим ње, вредна је пажње и америчка школа „војног менаџмента“, која истражује могућности рационализације војне потрошње и оптимизације способности одбране у оквиру расположивих (одобрених) средстава за одбрану.